Botos Géza:

A DEBRECENI NAGYERDŐ TÖRTÉNETE

Debrecen a Nyírség és a Hajdúhát határán fekszik. A város táján találkoznak egymással a többnyire gyenge termőerejű nyírségi homok-területek, a Hajdúhát acélos búza termő mezőségi lösztalajai és szíkes talajok is találhatók. Mivel évszázadok óta az állattenyésztés, az agrár-termelés és az ezekkel kapcsolatos kereskedelem foglalkoztatta a város lakosainak jórészét, inkább az északi és keleti homokrészeken maradtak meg nagyobb, összefüggő erdők, míg a déli és nyugati részek ma csaknem kizárólag a mezőgazdaságot szolgálják.

A kontinentális klíma következtében a csapadékviszonyok nem kedveznek az erdőnek. Debrecennek számottevő folyója, vagy vízfolyása nincs. A város külterületén, a Nagyerdő mellett több, nagyobb összefüggő erdő helyezkedik el. Ilyenek a monostori-, a nagycserei-, a halápi- és a bánki erdőtestek. Ezek az erdők északi, keleti és délkeleti irányból fogják körül a várost. Már többnyire a középkorban is léteztek és nagyrészt Debrecen város tulajdonát képezték. Közöttük a Debreceni Nagyerdő az, mely legrégebben - több mint egy évszázada - szolgálja a városi lakosság esztétikai-, üdülési-, kulturális-, szórakozási- és egyéb kommunális igényét.

Az erdőgazdálkodás belterjességének mértékét véve alapul, az összegében 1366 ha-t kitevő Nagyerdőt három zónára oszthatjuk: a Nagyerdei-körút által körülzárt "Lenin parkra"-, 88 ha területtel, melyből 42 ha az erdő -, a Nagyerdei-

körút - Benczur Gyula út - Pallati út és Hadházi út által határolt Belső-parkövre: 164 ha területtel, melyből 68 ha az erdő; és az összesen 1114 ha-t kitevő külső-, egészségvédelmi rendeltetésű övezetre, melyből 866 ha-t borít erdő. Ennek az erdőnek az ősét eredetileg is kocsányostölgy állomány képezte, mely már közel egy évezrede fennáll az írásos történelmi dokumentumok szerint. Valójában ennél sokkal régebbi eredetű.

Már Anonymus is arról ír, hogy Töhötöm és fia Horka, lovasseregei élén a Kisvárdától Érmihályfalváig terjedő nyíri erdőségen át hódította meg az itt élő népeket. A Nagyerdő ősével kapcsolatba hozható a Váradi Regestrumban található, az az 1214-ből származó adás-vételi szerződés, melyben a mai Hajdúböszörmény határában, az akkor még fennálló Salamon falu került eladásra a hozzá tartozó erdőkkel együtt. Az eladott erdő részét képezte annak a több ezer hold kiterjedésű, összefüggő erdőtestnek, melyben a Nagyerdő is állott. Ezt az erdőt már Zsigmond király a városnak ajándékozta 1425-ben. Ugyancsak a Nagyerdő volt annak az adományozó levélnek a tárgya, mely "diplomát" az özvegy Hunyadi Jánosné, Szilágyi Erzsébet és Hunyadi Mátyás adott ki 1460-ban és 1461-ben "silvae nostrae"- (a mi erdeink) őrzéséről, fenntartásáról és haszonvételéről. A királyi adományozó levél szerint: "... ha városunkat véletlenül tűz pusztítaná el, hamarabb felépül azon erdőből, sőt ugyanazon erdő őrzése is könnyebb a polgárok, mint a változó ispánok által." Ugyanezen évben utasította Szilágyi Erzsébet - a város földesuraként - tiszttar-

tóját, hogy ne tiltsa meg a debreceni köznépnek a Nagyerdőből a hulliott gallyak hazahordását.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem 1583-ban kelt levele ismételten megerősíti a korábbi, 1425-ös adományozást és Debrecen Városnak juttatja a Nagyerdőt, az Apafája erdőt és a mátai birtokot. Mint a debreceni erdőkkel kapcsolatos érdekességet említem meg azt a pert, amelyet Bayoni István bánki földesúr folytatott Enyingi Török János úriszéke előtt, 1561-ben, Gergely deák debreceni főbíró és hatvan szenátor társa ellen. 1557 január 7-én ugyanis Mahmut "szandsák-bék" felszólította Gergely deák debreceni főbírót, hogy szolnoki "háza" (vára) építéséhez elegendő szálfát termeljenek ki részére. Az üzenet szerint: "... tehát ez levelet látván, senki abban ellent ne tartson, hanem szabadon hagyják vágniok." A debreceniek pedig, vallomásuk szerint saját erdeikben nem találván elegendő alkalmatos fát, a legközelebbi bánki erdő fáit vágták ki és szállították a szultán szolnoki "házához". A báni erdő akkori földesura, Bayoni István pedig e miatt perbe fogta Gergely deák debreceni főbírót, szenátor uraimékkal együtt. A perirat szerint: "... a debreceniek hatalmasul reá menének a Bayoni úr bánki erdejére és onnan háromezer szálfát elvittenek, kit Szolnokba, kit penig egyebüvé tettenek benne." Az erdőtulajdonos végül is elvesztette a pert az úriszéken részint azért, mert a debreceniek a Szandzsák-bég levelére hivatkoztak, részint pedig azért, mert a bíró két társával együtt megesküdött, hogy annak idején nem tiltakozott a fatermelés ellen Bayoni István földesúr. A történet

mindenesetre a debreceni polgárok erdeik- és elsősorban a Nagyerdő iránt tanúsított szeretetét igazolja,

Ettől az időponttól kezdődően már gyakrabban találkozunk a Nagyerdő létezését igazoló írásokkal és okmányokkal. A török hódoltság idején a be-betörő török csapatok és garázdálkodó martalóc hadak nyugtalanításai miatt pusztultak el azok a középkori falvak, - Zelemér, Salamon, Boda, Pallag - melyek az erdőség irtásaira telepedtek. A városi tanács a pusztává vált helységeket határaikkal együtt megvásárolta, vagy zálogbirtokként megszerezte. A tűzvész súlyosabb ellenfele volt Debrecennek, mint a fosztogató török, vagy német. És, ha egy-egy tűzvész megtizedelte a város lakóházait, a város mindig újabb erdőterületek felszabadításával segítette az újjáépítést.

Debrecen város, mely a XIX. sz. elejéig a történelmi Magyarország legnépesebb vidéki városa volt, szinte kizárólag a Nagyerdőből fedezte épület, bútor, szerszám és tűzifa szükségletét. A letermelt területek felújítását azonban nem tudta követni az erdőgazdálkodás, s így - az akkor még a mai Vár utcáig nyúló Nagyerdő területe jelentős mértékben csökkent részben a legelőnyerés, részben pedig a beépítés folytán is. Az erdő egyéb célokra történő felhasználása sajnos napjainkig tart.

Az 1700-as évek végén a várost körülvevő árokrendszert megszüntették. Az egyéb természeti szépségekkel nem rendelkező város lakosságának érdeklődése a Nagyerdő felé fordult.

Ezért a királyi biztos már 1794-ben indítványozta; a Nagyerdő parkosítását és ott egy mulató felépítését. 1819-ben Simonyi óbester 600 jegenye csemetét ültettetett huszárjaival a város és az erdő közötti út mellé. A Vigadó építése 1826-ban vált valóra, s mivel a föld mélyén itt meleg vizet is találtak, az még egy "fürdőházzal" is bővült. A terveket Povolny Ferenc készítette el klasszicista stílusban. Az itt tartott majálisok és egyéb rendezvények mind több embert vonzottak ki az erdőre, s a Vigadó környéke lassan benépesült, alkalmi mulatóhelyekkel és sétányokkal gazdagodott.

Az Emlékkert Társulat nevéhez fűződik az 1860-as években megkezdett parkosítási munka a Nagyerdei-körút által határolt erdőterületen. "Debrecennek a természet által megvont folyóvíz, hegyek és kő hiányát ugyancsak a természetadta fák, bokrok és virágok által kell pótolni..." Ennek a parknak a területét - a Vigadóval és a Fürdőházzal együtt - már az 1898-99-es első szabályozási térkép is feltünteti. Az első világháború előtti időszakban vetődött fel az "Auguszta" Tüdőszanatórium és az Egyetemi Klinikák építésének gondolata. Korb Frigyes tervei alapján a munkálatok 1914-ben kezdődtek el. A Klinika korának legmodernebb ilyen jellegű építészeti alkotása volt egész Közép-Európában. A Központi Egyetem 1932-ben épült meg neobarokk stílusban, mely a tanári lakásokkal és a csillagvizsgálóval együtt egyetemi városrészt alkot.

Borsos József építész, városi műszaki tanácsos 1930-ra elkészítette az új városrendezési tervet. Ekkorra alakult ki a Nagyerdő parkterületének mai úthálózata az egyetem és

az új Köztemető között. Ugyancsak tőle származik a Köztemetőben magyaros stílusban 1932-ben megépült Krematórium épületének terve is. Ebben az időben épült meg a Nagyerdei Stadion, a Csónakázó-tó és a Strandfürdő is. 1938-ban került sor a Nagyerdőben a finom vonalú Egyetemi templom és Víztorony felépítésére is. A Borsos féle koncepció alapján 1947-ben Kalenda Lóránt városi műszaki tanácsnok készített új rendezési tervet. Ez a Benczur Gyula úttól délre eső területet parkövezetté nyilvánítja. A Kalenda-féle helyes ipartelepítési tervek ellenére 1950-ben a Tüdőszanatórium közelébe telepítették a BIOGAL elődjét, a Penicillin-Gyárat.

Ezidőben hatalmas erdőterületek letarolásával sajnos számos visszafordíthatatlan pusztítást végeztek a Nagyerdőben az Állatkert, a Vídámpark, a különböző vállalati sporttelepek, a Vízműtelep, az Egyetemi kollégiumok létesítésével, valamint a Fürdő területének a kibővítésével. Az 1961-ben készült új rendezési tervnek ezeket a létesítményeket megváltoztathatatlan adottságként kellett kezelnie. Sajnos a lélektelen erdőirtás tovább folytatódott a Szociális Otthon, a Camping, újabb egyetemi kollégiumok, egyetemi menza, KISZ-tábor és Művésztelep építésével, csupán a legnagyobb létesítményeket említve.

Az 1970-ben jóváhagyott Általános Rendezési Terv (DTV, Szokolay Örs), mely a későbbi Fejlesztési Terv számára a Nagyerdő fejlesztésének alapvető programját határozza meg, a Nagyerdőt korlátlan közös használatú zöldterületnek minősíti és javasolja: a Nagyerdei körút déli szakasza, - a Dó-

czy József - a Kartács utca vonalától északra terjedő terület, egészen Pallagig a város közös használatú zöldterülete legyen, ezért itt a jelenlegi közintézmény területeken kívül - amelyeket bővíteni nem lehet - semmi olyan létesítményt nem szabad telepíteni, mely a közös használat elől területet zár el. Az 1973-ban készült "Debrecen Nagyerdő Fejlesztési Terve" részletes előírást tartalmaz az erdő jövőbeni, - közönség számára történő - feltárására és a tölgy rekonstrukciót elősegítő, valamint a biológiai és az esztétikai hatásokat fokozó vízrendezésre vonatkozóan.

A víznyerés céljára három lehetőséget említ a terv. Ezek: a BIOGAL fáradt hűtővize-, a Nagyerdei Fürdő szennyezett vizének felhasználása, valamint a Tócó télvégi többletvizének felhasználása. E terv lényegileg a Nagyerdő mindhárom övezetének tölgyrekonstrukciós elképzeléseit kívánja elősegíteni az ezredfordulóig a közönség számára történő részletes feltárás mellett. Napjainkig azonban a pénzügyi lehetőségek beszűkülése meghiúsította az elképzelt vízügyi fejlesztéseket.

A fejlesztés negatív tényezőjeként kell megemlíteni, hogy a terv jóváhagyása óta eltelt időben, - a tiltó rendeletek által le nem állított nagyerdei területfelhasználások (pl. MGM gyáregység-bővítés, BIOGAL területi bővítés, Köztemető bővítése, Termál-Fürdő kiépítése a Vigadó mellett, új sportlétesítmények területfoglalása stb.) következtében közel 55 ha-ral csökkent a Nagyerdő erdőterülete. Erdészettörténeti szempontból az előbbiekben felsorolt kultúrtörténeti- és egyéb emlékek mellett feltétlenül ismernünk kell az itt folytatott és a jövőben folytatandó erdőgazdálkodás biológiai adottságait és azok jövőbeni lehetőségeit.

A város nyugati oldalán kanyargó, s jelenleg igen kis vízhozamú Tócó-ér egykor bővízű folyásként gyakran árasztotta el az őt körülvevő határos területeket. Ugyanakkor buckaközi lefolyástalan belvizek kedvező biológiai feltételeket teremtettek a több szintű kocsányostölgy állományok fejlődéséhez. Így a tölgyesek kiváló sarjadzó képességük folytán évszázadokon keresztül önmaguktól megújultak. A tuskósarjak mellett az akkor kedvező vízviszonyok következtében a lehullott makkból keletkezett csemeték is gyakran kiegészítették a nagyobb tisztás-foltokon a fennálló sarj tölgyerdőt. A Nagyerdőt tehát évszázadokon keresztül sarjaztatta a város. Az állományokat általában 100-120 éves korban termelték le. Idők folyamán a többször letermelt fák kiöregedett tuskóinak és gyökereinek rossz sarjadzó-képessége miatt az erdőben nagykiterjedésű tisztás foltok keletkeztek. Ezeken a területeken a fűkaszálás és a legeltetés harapódzott el. Ilyen körülmények között már csaknem két évszázaddal ezelőtt problematikussá vált az erdő természetes felújítása.

Az első mesterséges felújítási kísérletek bizonyítéka az 1743-ban és 1745-ben született városi tanácsi döntés. A határozat értelmében a tanács a Nagyerdőn a kiritkult foltokat, tisztásokat körülárkoltatja, tövissel bekerítteti, felszántatja és makkal bevetteti. Az 1811-es határozat kimondja, hogy "...sem Apafáján, sem a Nagyerdőn található puszta-

ságokat senki se szántani, se kaszálni ne merészelje és erre fürmender uram szorgalmasan vigyázzon, egyszersmind szedessen elegendő ért makkot is és azzal az említett pusztaságokat vettesse bé!"

Mivel azonban a város nem tudott megfelelő anyagi eszközöket biztosítani az ily módon történő erdőfelújítási munkákhoz, ezeket a munkálatokat az 1800-as évek közepétől mezőgazdasági köztes-termeléssel egybekötve, erdőtelepítő családok, "vákáncsosok" segítségével végeztette el. Ezek a vákáncsosok minden ingóságukkal és jószágukkal együtt kiköltöztek a tervezett erdőfelújítási területre. Ott "fajzási" - és legeltetési jogokat kapván - télen, nyáron ellátták az erdősítéssel és erdőneveléssel kapcsolatos munkákat, a csemetesorokban közteskénti megtermelt mezőgazdasági termelvényeik haszonvétele mellett. Ebben az időben 1000 felett volt az erdőn lakó vákáncsosok családjainak száma. A vákáncsos rendszer teljes felszámolása csak a II. világháború után történhetett meg. A mezőgazdasági köztes-művelés az 1950-es évek elején befejeződött.

A XIX. sz. közepétől végrehajtott vízrendezések következtében a korábbi belvizek eltüntek az erdő területéről, a talajvíz pedig 8-10 m mélységig lesüllyedt. A talajok szárazabb vízgazdálkodási fokba kerülvén, a túltartott sarjtölgyek csúcsszáradásnak indultak és pusztultak. A törzspusztulás következtében keletkezett tisztások területén a gyomosodás is erősen jelentkezett. A napnak kitett, száraz, felmelegedő területek a cserebogár-rajzás melegágyává váltak.

Az eredményesebb erdőfelújítás érdekében az elmúlt század végén Török Gábor városi erdőmester a makk anyafák alá történő bekapálását és "vákáncsos" rendszerben, kukorica köztessel történő fészkes makkvetést javasolja. E mellett az akác védőállomány alatti fészkes makkvetést ajánlja a cserebogár károsítás elkerülése végett. A cserebogár károsítás és a gyomosodás mellett a talaj termőerejének leromlásához az ember is hozzájárult. Hiteles feljegyzések szerint (1882) a város lakossága évente 100-200 szekér termőföldet hordott el a Nagyerdő területéről az elmúlt században.

Az erdőgazdálkodás szakszerű végrehajtását igazolják a 10 évenként összeállított üzemtervek, ill. erdőtervek adatai. Az első "Rendszeres Gazdasági Üzemterv" 1887-ben készült a Nagyerdőre vonatkozóan Török Gábor szerkesztésében, 2045 kh területre. Ezidőben az erdő 73 %-a kocsányostölgy, 18 %-a akác, 5 %-a nyár és 4 %-a egyéb (kőris, juhar, szil) fafajból tevődött össze. A tölgyek nagyrésze ekkor még sarj eredetű, kis részben makkvetés, ültetés eredménye. A Nagyerdőt ez időben két üzemosztályba sorolták. Az egyik a várostól távoli, - a másik a város közelében lévő területeket tartalmazta. Az üzemterv leíró részében ezt olvashatjuk: "A Nagyerdő eddig a többi erdőktől különállóan vágatott tarvágással évenként 20 kh területtel. A Nagyerdőn a vágások után a vén tuskók nagyrésze nem sarjadzván ki, az erdő zárlata nagyon megritkult. Ámbár mind a régi, mind az újabb időkben történnek felújítási kísérletek leginkább tölgymakk

vetése által, köztes használatok mellett, azonban ezeknek a nagy mennyiségben megjelenő cserebogár pajodja miatt a kívánt sikere nem lett meg, s így az erdő zárlata most is mintegy fele részben nagyon hiányos. Csakis az akácfával tett kísérletek- és erdősítések mondhatók kielégítőnek."

A Nagyerdő tölgyes területének csökkenési folyamata tehát már századunk elején megkezdődött. A két világháború és az őket követő "fagyár"-szemlélet (gyorsan növő akác- és ipari-nyár állományok betelepítése) az erdőállomány szerkezetét egyre inkább kedvezőtlen irányba sodorta. A második világháború befejezése után mintegy 10 évnek kellett eltelnie, hogy a szakmai konszolidáció e téren is érvényt szerezzen a Nagyerdőben a városi lakosság érdekeit szolgáló, - korszerű egészségvédelmi és esztétikai szempontokat figyelembe vevő - kocsányostölgy rekonstrukciónak. A Nagyerdő parkosítását és a tölgyrekonstrukció munkáját korábban a Hajdúsági Állami Erdőgazdaság, - majd ennek jogutódja: a Felsőtiszai Erdő és Fafeldolgozó Gazdaság végezte. A parkosítási munkában nagy szerepet játszik ma is a Debreceni Városi Kertészet lelkes hozzáállása is. Az üzemtervek tanúsága szerint a Nagyerdőben 1954-ben 41 %, 1974-ben pedig már 62 % a tölgyek részvételi aránya, míg az akác visszaszorítását ennek a trendnek az ellenkezője igazolja, - miszerint az 1954-ben 40 %-os részvételi arányt mutató akác, 1974-re már csupán 21 %-ra csökkent a Nagyerdőben.

Pozitív tényezője az emberközpontú erdőgazdálkodási szemléletnek az is, hogy a debreceni Nagyerdőben került először

védelem alá országunkban 1939-ben 86.7 ha nagyságú őstölgyes. Ehhez az állományhoz a későbbiekben mintegy 15 ha megyei védettségű fiatal tölgyes is csatlakozott, hogy az utókor számára bizonyítsa e fafaj tájegységünkön mutatott jó növekedését.

Reméljük, hogy a jelenlegi - mindnyájunkat szorító - szűkös gazdasági helyzet mielőbbi javulásával lehetővé válik majd a rekonstrukciós tervek maradéktalan végrehajtása, s ezáltal az ezredfordulóra Debrecen város lakosságának már minden igényét kielégítő Nagyerdő fogadhatja látogatóit.